

RITA TŪTLYTĖ

Greimo kritika ir kritika Greimui

Algirdas Julius Greimas, *Apie viską ir nieką*: žmogus, visuomenė, kultūra, parengė Jūratė Levina, Vilnius : Vilniaus universiteto leidykla, 2019, 237, [1] p., ISBN 978-609-07-0340-3.

Algirdo Juliaus Greimo (1917–1992) jubiliejiniais metais Lietuvoje sulaukta daug jo darbams skirtų renginių ir leidinių. Išleistas ir Jūratės Levinos parengtas Greimo straipsnių rinkinys *Apie viską ir nieką*: žmogus, visuomenė, kultūra. Pratarinėje rinkinio sudarytoja supažindina su Vilniaus universiteto bibliotekoje esančiu Greimo archyvu, pristato savo santykį su pirmoje rinktinėje (Algirdas Julius Greimas, *Iš toli ir iš arti*, sudarė Saulius Žukas, Vilnius, Baltos lankos, 1991) publikuotais tekstais. Nuostata laikytis kuo arčiau autentiško rankraštinio varianto, pastabos apie jame esančius išbraukymus ar prirašymus suteikia informatyvios medžiagos. Vis dėlto informacija apie Greimo archyvą labai taupi, o ji galėtų tapti ne tik išnašų reikalu, bet ir – kada nors – pagrindiniu tekstu. Archyvų aprašai galėtų plėtotis kaip vienas iš mokslinio tyrinėjimo žanrų, svarbių mūsų kultūriniam akiračiui. Lauktina, kad šios įvadinės pastabos pavirs studija. Į knygą sudėti ankstyvieji Greimo straipsniai (1947–1959) sugrupuoti į tris skyrius, skirtus politiniams procesams, visuomenės ideologijai ir mentaliteto klausimams, literatūrai. Knygoje publikuojami tekstai rodo gyvą, intensyvią, poleminę, šakotą ir provokatyvią Greimo mintį, turi keleriopą ir gana netikėtą efektą, kurį bandysiu suformuluoti šioje recenzijoje.

Pokatastrofinio žmogaus mintis apie žmogų: nuo krikščionybės iki marksizmo

Greimo mąstymą veikia konkreti istorinė patirtis – po fašizmo, po Europą nusiaubusios smurto bangos atsiradusi alergija ideologiniam siaurumui, reakcija į tai, kas ištiko Europą XX amžiaus vidury. Diskusiniuose straipsniuose ryš-

kios dvi ankstyvojo Greimo mąstymo atramos: viena jų – tikras pasaulis, t. y. „kankintas ir baimės prakaitu išmuštas žmogaus kūnas“ (p. 15), žmogaus ir visuomenių istorinės patirtys; kita atrama – abstrakčių idėjų pasaulis, mąstymo konceptai, teorijos. Greimo minties terpė – ne tik pokatastrofinė Europa, bet ir jos kultūros laukas. Prancūzų kultūra, kurioje pokariu Greimas nesijautė naujokas (studijavo Prancūzijoje 1936–1939), sudėjo liberalizmo, Apšvietos idėjų, antiklerikalizmo, marksizmo pagrindus ir suformavo jo mąstymo konceptus. Prancūzų revoliuciją kritikas mato kaip idėjos apie laisvą žmogų smurtinį įgyvendinimo pavyzdį, bet pačia idėja žavisi; apmąsto laisvės, teisingumo idėjas ir paradoksalius jų „įveiklinimo“ būdus; yra gretose tų, kurie perspėja, kad idėjos (jo nuomone, net ir tautų apsisprendimo teisė) gali žmoniją vesti į karus; kalba apie konkretaus žmogaus konkrečios patirties baisumus. Išsako esminę nuostatą: „Kova prieš drumstas, įelektrintas, protu nekontroliuojamas idėjas, kokiems šventiems tikslams jos būtų naudojamos, yra pati pirmoji žmogaus išsilaisvinimo kova“ (p. 28). Platus mąstymo horizontas leidžia jam ironiškai žiūrėti į ideologijų angažuotes. Ši sritis jį domina, ir jos įvairiausių aspektų rasime beveik visuose diskusiniuose jo straipsniuose. Spektaklio recenzijoje „Žmogaus būtis ir žmogaus idėja“ Greimui labiausiai rūpi idėjos – kaip gryno idealo – neatitikimas konkrečiai žmogaus būčiai, istorinei realybei. Tasai pokarinės Europos minties skaudulys yra ankstyvųjų Greimo straipsnių variklis. Šiuo požiūriu Greimo eseistiką matytume greta Antano Škėmos kūrinii; abiejų rašymas yra katastrofą patyrusio žmogaus šauksmas, bandymas išsiaiškinti, kas įvyko (Škėmos – kūno ir psichikos patirties lygmenyje; Greimo – idėjų lygmenyje). Abiems bendra mintis: nėra tokių idėjų, dėl kurių būtų galima aukoti žmonių gyvybes. Bet jei galvotume be jaunatviško įkarščio, matytume ir istorijos paradoksą – istorijoje tai nuolat ir neišvengiamai vyksta.

Kuo tikėti žmogui, kad jo neįsuktų anonimė valstybės mašina? Kaip ir kiti jaunosios kartos menininkai (pavyzdžiui, Jonas Mekas), Greimas Friedricho Nietzsche's stiliumi apibūdina žmogaus situaciją: „Kažkokia baisi, milžiniška mašinerija, valstybės mašina, sukasi su milijonais savo ratų ir ratukų, šaukia eiti į dešinę, eiti į kairę, balsuoti „taip“, balsuoti „ne“, daryti tai, nedaryti to, galvoti taip, negalvoti niekaip“ (p. 17). Greimas angažuoja *laisvo žmogaus* idėjai; tokia, jo nuomone, turinti būti ir menininko laikysena. Menininkas neturįs skelbti politinių idėjų, nes dėl idėjų žūsta milijonai. Greimas rašo tarsi „ne apie save“ (labiau apie „maceinas ir brazdžionius“ – ir Henriką Radauską), bet iš tiesų

per jų figūras bando išsiaiškinti, pagrįsti/pridendti asmeniškas pozicijas. Greimo publicistikoje matome nuolat šmėsčiojant tas pačias figūras (Brazdžionis – Radauskas), kurias jis „struktūriškai–semantiškai“ dėlioja į opozicijas ir augina jų prasmę bei validumą skaitytojo sąmonėje. Tai smagus (Greimui) ir šiek tiek pavojingas (visuomenės sąmonei) žaidimas; juolab, kad jis pats nesilaiko neutralios pozicijos – atstovauja liberalizmo ir marksizmo ideologijai.

Kairuoliškumu įtikėjęs be rezervų, kaip ir dauguma Prancūzijos intelektualų, kurie pokariu „miniomis pasuko į kairę“ ne iš idealizmo, o, anot Greimo, todėl, kad „didžiulėj netikėjimo ir beprasmiškumo jūroj atsiranda tikėjimo ir prasmės surogatas, vis dėlto maistingas ir gyvybę palaikantis produktas“ (p. 18). Greimo kairuoliškumas yra prancūzų kultūros idėjinis darinys, sunkiai pamatuojamas mūsiškojo kairuoliškumo turiniais ir poveikiu socialinei politinei istorijai. Greimas yra užsidegęs komunizmo idėja, marksizmo mokslu, teorija (daug mažiau domisi komunistinių judėjimų veikimo būdais, marksizmo „įgyvendinimo“ praktikomis) ir ją įvairiose diskusijose taiko panašiai kaip krikščionis Evangeliją. Ir su marksizmu, ir su krikščionybe jo santykis grynai teorinis, abstraktus, sakytume, idėjinis. Šie du konceptai yra tapę jo mąstymo instrumentais; ir vieną, ir antrą Greimas naudoja, kai mąsto apie žmogaus laisvę, apie jo kančią (pasitelkia Nukryžiuotojo figūrą). Subjektyviai konstruoja marksizmo – krikščionybės opozicijas: nepriklausomą, laisvą žmogų mato jokių būdu ne krikščionybės pusėje, o tik marksizmo pusėje („laisvės principus ir laisvą žmogų šiandien gina ne maceinos, brazdžioniai, o tokie naujųjų amžių šv. augustinai, tokie „trečiafrontininkai“, kaip Koestleris, Malraux ar Albert’as Camus“, p. 20). Religinę sąmonę (tikėjimą, įtikėjimą), viena vertus, atmeta; kita vertus, *tikėjimą ku nors absurdo situacijoje* priskiria ne krikščioniškai (šiuo atveju įmanu įsivaizduoti biblinio Izaoko situaciją), o ateistinei kairuoliškai laikysenai (ją galėtume sieti su Camus Sizifo apsisprendimu). Savo radikalumu šie du „reiškiniai“ (krikščionybė ir marksizmas) jam yra ir sinonimiški. Rezistencinis sąjūdis Greimui „yra religinė kongregacija su savo kankiniais, savo askeze“ (p. 39), dėl to esą, [„R]ezistencinį sąjūdį galėtų suprasti nebent Komunistų partija [...] arba Katalikų bažnyčia“ (p. 39). Toks apibūdinimas nėra moralinis (ar politinis, ar psichologinis) vertinimas, o kraštinių dėliojimas minties „kvadrato“ lauke.

Iš simpatijų – antipatijų sudėliota opozicija, sukurta „struktūra“ vis dėlto konkrečioje istorijos situacijoje kaip tokia neegzistuoja, – ji visada yra dalinė, aspektinė, kelianti diskusijas. Perdėm kairuoliška Greimo pozicija dažnai trukdo

matyti analizuojamo reiškinių daugialypiškumą, bet tam tikros hiperbolės ir redukcijos jam leidžia rutulioti ryškiai subjektyvią poziciją. Greimas kvestionuoja komunizmo kritiką ir nedaro skirties tarp abstrakčios idėjos ir jos vardu vykstančių istorinių veikimo būdų. Komunizmo kritikavimą vertina kaip priešininkų manipuliacinį veiksma siekiant prakišti savąją ideologiją (keista, kad komunistiniame judėjime tokio manipuliacinio veiksmo pačia komunizmo idėja nemato). Savo esme universalų manipuliacijos dėsni taiko tik komunizmo kritikams atremti ir įsivelia į siaurus ginčus („Tasai, kuris reikalauja pastoti kelią rusiškajam imperializmui, ar neatstovauja jis kitos, pirštiniuotos imperializmo formos“, p. 21). Be to, nekritiškai pasitiki liberalioje mintyje gaja mokslo ir religijos opozicija, ją ima kaip mąstymo pagrindą. Opozicijų pomėgį kartais naikina posūkis į egzistencinio mąstymo filosofinius – literatūrinius kontekstus. Bet lyginant su filosofijos lauku Greimas vis dėlto išlieka labiau visuomenės analitikas, sociologas – „filosofavimo poteriūs“ jis atsveria staigiu reiškinių apvertimu, netikėtu sugretinimu, ironijos blyksniais ar kandžiais pastebėjimais.

Akivaizdžios simpatijos – antipatijos, nuolaidumas vieniems reiškiniams, idėjoms, bet griežtumas kitoms, nelygiavertis ir subjektyvus jų interpretavimas provokuoja diskusijas – ir tuometines, ir galbūt dabartines, – palaiko diskusinės minties energiją. Bet matyti ir kitkas – pokariniams ideologiniams ginčams Greimas pasitelkia teorinių horizontų, apmąsto istoriškai aprašytus visuomenių ir ideologijų veikimo būdus ir į ginčus – kiek avantiūriškai – įtraukia teorinio, intelektualinio lygmens ar jo poreikio supratimą.

Idée fixe, ideologijų revizija, Lietuva

Į antrą skyrių sudėti įvairių žanrinių atmainų turintys straipsniai: atsakymai, „laiškai“, replikos. Iš šių tekstų justi lietuvių emigracijos kultūrinio veikimo gyvasis nervas. Greimui rūpi visuomenės sandara, socialinio ir politinio gyvenimo organizavimas, idėjų angažuotės ir jų istorinis veikimas tarp demokratijos ir totalitarizmo, visuomenės mentaliteto turiniai. Daugiausiai dėmesio jaunas mokslininkas skiria liberalizmo ideologijai, apibūdina liberalizmo esmę – *laisvą žmogų ir laisvės teisę*. Pavyzdį, kad svarbu laisvė ne tik sau, bet ir kitiems, jis mato prancūzų revoliucijoje: „Trečioji Prancūzijos respublika kovojo prieš Katalikų Bažnyčią ne tam, kad atimtų jai laisvę, o tam, kad ją nugalėjus, jai tą laisvę

suteikti“ (p. 44). Šiame teiginyje slypi paradoksas, kurio Greimas nesvarsto: ar laisvė veikti bet koku atveju yra morali, ar tokiu pretekstu galima pateisinti bet koki smurtą. Jam daug labiau rūpi paties liberalizmo formos ir plėtros būdai: „Šitoks gražus, bet ir naivus, laisvės kaip tolerancijos supratimas šiandien, jei ir ne atgyvenęs, tai atrodo bent nebe pirmaeilis iš mūsų uždavinių. [...] „Laisvė – tai jau nebe tolerancija, o kova už tiesą, tiesą pirmiausia sau pačiam, o paskui kitiems“ (p. 44). Greimas nekonkretina, kokia kova turima galvoje, kas konkrečiu atveju yra tiesa, kam ji tiesa? Istorijoje pilna okupacijos, užkariavimo, „išvadavimo“ pretekstų tam, kad suteiktų „laisvę“... Šia proga Greimas galėjo prisiminti ir Lietuvos likimą, bet jauno mokslininko panirimas į teorines konstrukcijas, įtikėjimas tekstais (apie Prancūzijos revoliuciją, apie „išlaisvinimus“) ima viršų. Jo *idée fixe* – laisvo žmogaus, laisvo galvojimo ir nuolatinės visuomenės pažangos idėja; šiai idėjai jis „įdarbina“ visas kitas idėjas ir ideologijas. Kitaip pasakius, jo *idée fixe* yra pačios idėjos primatas. Istorinę perspektyvą Greimas grindžia idėjų istorijos tyrimais, bet iš dėmesio lauko išstumia konkretaus XX a. žmogaus (ar visuomenės) „oda jaučiamas“ patirtis; greta socialinių ir politinių idėjų, svarstomų istorinėje perspektyvoje, Greimas rodo ir grynai spekuliatyvaus mąstymo trajektorijų.

Įtikėjęs marksizmu, visuomenės raida iš buržuazinės į „beklasę visuomenę“, pasauline socialine revoliucija, jis skaito tokios pakraipos autorius ir entuziastingai apie juos rašo (netgi perima leksiką, terminus: kovinė inteligentija, kaimo proletariatas, p. 108). Seka Markso *Kapitalu* ir jo analizės logika, kur svarbu ne smulkių faktų gausa, o abstrakčių ekonominių struktūrų aprašymas („Marxso kapitalo analizės vertė glūdi jo „nesiskaityme“ su faktais, jo aprašytų ekonominių struktūrų abstraktiškume“, p. 115). Šiuo požiūriu Greimas yra gal nuosekliausias marksistas pažodine prasme. Idėją tirti visuomenę kaip struktūrą jis perima iš Markso *Kapitalo* ir to metodų sekėjo Levi Strauss'o; jį domina visuomenė kaip struktūra, „piramidė, sudaryta iš vienas ant kito susiklosčiusių sluoksnių: ekonominių, politinių, kultūrinių struktūrų“ (p. 131). Tą metodą sėkmingai įgyvendina kapitaliniuose darbuose – semiotikos ir mitologijos studijose.

Vis dėlto karštose aktualijų diskusijose tokia laikysena yra kiek neadekvati, labiau primenanti savo metodo tobulinimą. Iškėlęs klausimą, kaip suprasti tautinį komunistą ir socialistą tautininką („Ar įmanomas tautinis komunizmas?“), Greimas atsakymo ieško ne tiek praktinėje faktų analizėje, kiek teorijoje („reikia

bandyti atlikti dabartinio Sovietų Sąjungos režimo analizę joje dominuojančios doktrinos – marksistinės teorijos – šviesoje“, p. 130). Greimas sąmoningai išleidžia iš akių tai, kad teorija ir istorinė „praktika“ niekada nesutampa, tad Greimo mąstymas šiuo požiūriu yra spekuliatyvus ir utopinis. Socializmas, jo nuomone, yra bendražmogiškos politikos strategija, tarptautinis; jo ekonominė bazė – viso pasaulio žemės turtų ir energijos šaltinių racionalus naudojimas, visos žmonijos pagamintų gėrybių teisingas padalijimas. Žmoniją vienijančia utopija Greimas tiki ir kaip pavojų šiai pasaulio tvarkos schemai mato „tautinį socializmą“. Anot jo, iš tarptautinio virtęs tautiniu (Greimas nepastebi, kad ima kalbėti ne apie tautą, o apie valstybes), socializmas tampa apribotas (viena tauta didelė, kita maža, viena turtinga, kita skurdi) ir... pavirsta į nacionalizmą, o nacionalizmą jau esama visokių – „geresnių ir blogesnių, gudresnių ir grubesnių“ (p. 134) – tarsi socializmai gyvuotų vien kaip grynas schemos įsikūnijimas. Viena vertus, Greimas pastebi, kad „[D]idžiųjų valstybių santykiai su mažomis ar silpnomis tautomis nacionalinių prieštaravimų gdynėje (kas tai būtų? – RT) vadinami imperializmu“ (p. 134); tokį mato Rusijos atvejį; kita vertus, XX a. imperializmo turinį nepamatuoti švelnina – XX a. imperializmas Greimui atrodo esąs pagerintas, geresnis nei XIX a. Argumentus, „užmiršęs“ Rusiją, jis ima iš vakarietiškojo pasaulio pavyzdžių: XIX a. imperializmas, anot jo, pasireiškė „gyvybiniai įdomios“ teritorijos okupacija, savosios administracijos įvedimu, atviru pavergtosios (ar „globojamosios“) tautos išnaudojimu; XX a. imperializmas – tai plačių ekonominių rinkų, o ne teritorijų okupacija, prekybinių agentūrų, o ne policinės administracijos tinklo išplėtimas. Atrodo, kad į XX a. imperializmo sąvoką Greimas sudeda būtent teorines liberalizmo idėjas ir turinį ir tiki, kad ši schema greitu laiku turėtų tarnauti ir komunistinio bloko tarptautiniams santykiams nustatyti (p. 135). Keista, kad Greimas nemato „praktinės“ reiškinio pusės – okupuotos ir padalintos Rytų Europos. Greimas – idėjų avantiūristas, idealistas, utopistas, pasirodo ir kaip mokslininkas naivuolis, įtikėjęs nuolatinio visuomenės progreso, pažangą nešančių revoliucijų idėjomis, abstrakčių schemų tobulu įsikūnijimu realiame istoriniame visuomenių gyvenime ir tobulu jų funkcionavimu. Ir – tuo užsidegęs.

Greimo visuomeninių utopijų vieta – Lietuva. Į XX a. Lietuvos gyvenimą jis žvelgia gana istoriškai, susitelkia ties visuomenės politinio sąmoningumo raida, mentaliteto pokyčiais, demokratijos pavidalais, politinių partijų angažuotėmis. Kaip svarbią šiuo požiūriu išskiria Vinco Kudirkos kartą – pirmąją laisvųjų

valstiečių kartą; ją įreikšmina kaip akcijos, rezistencijos, liberalių idėjų kartą. Visų pirma akcentuoja jų ekonominę laisvę, o po to kitas („pirmoji laisvųjų, nebe baudžiauninkų, karta sukūrė, suprato ir išaugino ir laisvės, ir Laisvos Lietuvos idėją“, p. 79). Dėmesys Kudirkai rodo tiesiogines sąsajas su Vytauto Kavolio mokslinio tyrimo sritimi. Su Kavoliu Greimą sieja ir panašus katalikybės vertinimas, dėmesys liberalizmui, visuomenės sąmonės, mentaliteto tyrinėjimams. Apskritai ankstyvuose Greimo straipsniuose galime atrasti jo pasaulėžiūros pagrindus ir besiformuojantį dėmesį visuomenių sandarai (nuo ekonominių, socialinių iki mitologinių dalykų).

Požiūryje į Lietuvą matyti bendra Greimo nuostata negatyviai vertinti tautinių valstybių egzistavimą (jos buvo XX a. I pusės Europos realybė), o labiau tikėti pasauline permanentine pažanga ar pasauline revoliucija kaip visuomenės pažangos postūmiu. Net Lietuvos socialistų judėjimo išsekimą jis aiškina iš Rusijos revoliucijos ir Lietuvos valstybės sukūrimo perspektyvos: „To sąjūdžio kovotojų likimas buvo tuo tragiškas, kad po 1917 m. revoliucijos pirmoje vietoje patatydami Lietuvą, o tik po to – pasaulinę revoliuciją jie atviromis akimis ėjo į jų pačių judėjimo sunaikinimą“ (p. 116). Greimas turi susidaręs idėjų, pasaulėžiūrų ir politinių partijų vertinimo skalę. Labiausiai vertina pasaulinį socialdemokratų ir socialistų judėjimą kaip akciją (ir kaip „eksportą“); mažiau vertina krikščionis demokratų (laiko juos konservuojančia, pasiekimus įtvirtinančia jėga); trečioje vietoje jam – tautininkų ir nacionaliniai sąjūdžiai. Demokratijos idėja Lietuvoje jam atrodo esanti nerealuota iki galo, nes, esą, liko nesusiformavusi socialinė ir politinė tautos sąmonė. Tautininkų ir krikščionių demokratų opozicija, jo įžvalgomis, esą neturėjusi aštrių formų, o tai reiškia – ir visuomenės raidos variklio. Greimas laikosi nuomonės, kad „revoliucinis atoslūgis sumažino socialistinio judėjimo Lietuvoje vaidmenį: kad tolimesnė Nepriklausomos Lietuvos politinė istorija – tai jau tik antraeilių „ideologinių“ ginčų istorija tarp partijų, kovojančių tarpusavyje už beveik tą pačią klientūrą“ (p. 116). Ankstyvoje jaunystėje (1936–1939) studijavęs Prancūzijoje, Lietuvoje išgyvenęs okupacijų ir politinių pervartų metą, kai žlugo Nepriklausoma Lietuvos valstybė, jis susikūrė gana dviprasmišką ir atokų Nepriklausomos Lietuvos vertinimą: valdymo formoms, socialiniam ir mentaliniam gyvenimui. Lietuvos 1926 metų gruodžio 17-osios perversmą kritikas mato kilusį tik savos visuomenės socialinės ir politinės struktūros įtampoje, bet nemato išorinės grėsmės valstybei, nei – šį kartą – Europos konteksto (gruodžio 17-osios faktas Greimui svarbesnis apmąstymui nei

1940 metų faktas). 1950–1953 m. apie pokarinę Lietuvą Greimas galvoja taip, tarsi ji ir po 1944 m. priklausytų Europos demokratijai (p. 85–87) ir primatuoja jai būsimos Europos demokratijos formas... Greimo noras Lietuvai taikyti Vakarų Europos idėjų ir visuomenių sandaros matmenį išplečia matymo ir mąstymo lauką; šis matmuo dažnai sukuria sąlygas jam ironiškai išryškinti tam tikrus Lietuvos visuomenės „netobulumus“, bet kartu nepastebėti visuomenės savitumo, konkrečios istorinės situacijos, lokalaus reiškinio. Idėja kaip mąstymo instrumentas – jam yra visų pirma. Greimas kalba apie jų pirmenybę, apie jų „susinešiojimą“ („Ne paslaptis, kad idėjos ir šūkiei, dažnai nešiojami, susidėvi kaip pirštinės, ir kad tautiškumas, keliolika metų smetonėle plaukiojęs lietuviškos sriubos paviršiuje, pajuto laiko dantį“, p. 166), persergsti dėl manipuliavimo jomis, bet pats dėlioja jas į schemas nesileisdamas į tirštą gyvenimiškumą, iš kurio jos ir kyla, ir yra paaiškinamos.

Greimas, akivaizdu, yra maištingiausias jaunosios kartos kultūros žmogus, siekiąs permąstyti „lietuviškos galvosenos pagrindines kategorijas“ (p. 105), reviduoti įpročius, stereotipus, tradicinio galvojimo klišes (lietuvių kalbos senumo, didingos kunigaikščių istorijos, lietuviškos kaimo kultūros, liaudies meno, tautinės vienybės, demokratijos, krikščioniškos moralės principų mitus). Juos / jas kritikuoja aršiai ir pasimėgaudamas („iš liaudies dainų rašėm operas, patarlėm vertėm kalbėti savo romanų herojus“, p. 52); siekia atsiriboti nuo XX a. pirmosios pusės pasakojimų. Greimui rūpi modernus laisvo žmogaus gyvenimas ir mąstymas, aktyvus veikimas, atitinkama kultūrinė aplinka. Kaip jaunosios kartos atstovas, konfrontuojantis su viduriniąja karta, Greimas kritikuoja Stasio Šalkauskio plėtotą Rytų ir Vakarų kultūros sintezės idėją, nors ginčas su kultūros projektais kiek pavėluotas – jau 4-ame dešimtmetyje plačiai aptartas *Pjūvio* žurnale. Į tokį kritinį santykį su egzistavusiomis kultūros programomis, idėjomis galime žiūrėti kaip į Greimo savo kelio ieškojimą. Jam svarbu pasakyti, nuo ko atsiriboja, su kuo diskutuoja, kurti savo mąstymo pagrindus ir prielaidas. Įdomu tai, kad jaunasis Greimas, tautinės kultūros puoselėjimą laikęs pražūtingu naivumu, vėliau pats tuo susidomės; gali būti, kad ir Jono Balio tautosakiniai darbai bus nukreipę Greimą link mitologijos tyrinėjimų.

Į literatūrą Greimas žvelgia sociologo žvilgsniu – jam svarbu, iš kokios visuomenės kokia literatūra gimsta, kaip visuomenės padėtis sąlygoja meną ir kaip menas atspindi visuomenę. Fabijono Neveravičiaus *Dienovidžio sutemas* jis vertina už tai, kad čia randa buržuazinės visuomenės formavimąsi. Jam patinka Vin-

co Krévès revoliucionieriaus profilis, kyląs iš kūrybos; tam tikrus „Skerdžiaus“, Šarūno pasaulėvokos elementus jis įvardija taip: „tai liaudininko-narodniko ideologijos elementai“ (p. 123). Juozą Kėkštą mato besiblaškantį tarp Alphonse de Lamartine'o, Kazio Borutos, revoliucinės eserų mistikos, XIX a. romantizmo ir apšvietos literatūrinių stilių. Jo poezijoje ieško revoliucingumo, o randa banalias temas, nerevoliucionierišką laiko ir gyvenimo koncepciją, fatalistinį, „menševikinį“ istorijos suvokimą. Greimo išėities pozicija – ieškoti pageidaujamų dalykų – yra klaidinga, bet išvada, kaip visada, radikali ir įžvalgi („Kėkšto, kaip ir Malreaux, revoliucingumas buvo *ūpo*, o ne *pasaulėžiūros* dalykas“, p. 128). Aršiai kritikuoja ir Vinco Ramono romaną *Kryžiai* dėl prasto liberalizmo vertinimo. Jam rūpi apginti liberalizmą ir parodyti romano tendencingumą šiuo požiūriu. Liberalizmo gimimą XIX a. sieja su materialinio ir moralinio progreso idėja ir sako, kad liberalizmo mintis apie ekonominį žmogaus išlaisvinimą yra gera, kaip gali būti gera ir krikščioniškoji išganymo idėja. Greimas laikosi nuomonės, kad nei vienos, nei kitos idėjos bloga nepadaro bandymai jas įgyvendinti totalitarinėmis priemonėmis, – šiuo požiūriu Greimas yra „struktūrų“ mąstytojas, utopistas, postuluoja „grynas“ idėjas, schemas, konceptus.

Literatūra po didinamuoju stiklu

Iš skyriaus visumos išsiskiria vienas aršiai diskusinis ankstyvuojų pokariu (1948) rašytas straipsnis, savo idėjomis labiau tinkąs būti antrame skyriuje, – ginčas su Jonu Griniumi dėl Ramono romano *Kryžiai*. Greimas jį vertina už buitinį sodrumą, gerą pasakojimą, bet jokių būdu nesutinka kūrinio gretinti su Molièro, Honoré de Balzaco, Fiodoro Dostojevskio kūryba. Tai ne tiek literatūrologinis ginčas, kiek politologinis. Romanas, abiejų recenzentų perskaitytas gana tendencingai, pakliuvo į pasaulėžiūrų ir diskursų kovos lauką: abu kritikai rašo iš skirtingų pasaulėvokinių pagrindų (Grinius – iš krikščioniškos kultūros, Greimas – iš ateistinės), iš skirtingos teorinės perspektyvos. Greimas piktinasi dėl Griniaus siekio uzurpuoti visą žmogišką moralę po „krikščioniškos dorovės“ etikete. Jam atrodo, kad socialinę ir politinę situaciją romane Grinius mato tik „Katalikų Bažnyčios funkcijoj“, o jam norėtusi, „kad visi reiškiniai būtų mąstomi žmogaus funkcijoj“ (p. 161). Greimas bažnyčios pretenzijas į universalizmą prilygina totalitarizmui (p. 158–159), nors pats socializmo pretenzijų į universalizmą

totalitarizmu nelaiko. Jis tariasi įžvelgiąs kataliko Griniaus mąstymą „marksistinėmis kategorijomis“ (162), bet iš tiesų pats mąsto marksistinėmis kategorijomis ir pats apeina esminius krikščionybės aspektus. Greimo įsivaizdavimas, kad jis atstovauja tuos, kurie ieško savo minčiai laisvo, neortodoksiško kelio, yra šiek tiek iliuzija. Nors Greimas teigia nesąs laisvamanis, o esąs laisvas žmogus, bet diskusijoje, o ypač ironijos žybsniuose labiausiai atsiskleidžia kaip laisvamanis (savęs atpažinimo kelias yra pats sunkiausias). Smagu skaityti, kaip romaną apstoję įvairių ideologinių „konfesijų“ atstovai šaudosi čia pat išrastomis sąvokomis (pvz., „klerikalinis realizmas“). Greimo konceptai išdidinti ir suabsoliutinti, ironija ištrykšta fontanu. Greimas pakliūva į ginčo sukurį apie idėjas – romanas ir jo recenzentai yra tik pretekstas diskusijai. Tinkamai tie dalykai pateikiami komentarų skyriuje: paaiškinama, kad Greimas yra sakęs, jog šis jo straipsnis atskleidžia 1947–1948 m. bendrą atmosferą, kurioje išaugo „Šviesa“ (p. 218–219).

Iš Ramono reikalavęs „idėjų realizmo“, manęs, kad Ramonas pažeidė „idėjų tikrovę“, vėlesniuose straipsniuose apie moderniąją literatūrą Greimas prieis prie nuomonės, kad mene svarbu atvaizduoti sąmonės patirtis, o ši reiškiamą ir tikrovę atitinkančiomis, ir ją deformuojančiomis formomis. Taigi jei bandytume pateisinti Ramoną, tai keltume argumentą, kad tokia yra Ramono romano tikrovė, kurioje ir daiktai, ir reiškiniai yra vaizdavimo formos. Greimas ginčydamasis pamišta, jog pagrindinio veikėjo charakteris yra sukurtinė romano tikrovė (kaip ir Radausko poezijos tikrovė), ir sukurtinis menininis charakteris neprivalo turėti tiesioginių sąsajų su liberalizmo ideologija. Ne mažiau už ideologijas romane svarbus konkrečioje situacijoje atsidūrusio žmogaus dramos vaizdavimas. Romanas, savo laiku literatūros kritikų ir įvertintas, ir kritikuotas, šiuolaikiniams studentams yra vienas įdomiausių ir sodriausių egzodo literatūros tekstų. Romane kieto, sukto, laisvamano, ekonomiškai išprususio suvalkiečio ūkininko charakteris tarsi priešinamas su dievobaimingo, geraširdžio kaimyno, bet romane nėra dalijimo į juodą ir baltą. Šių kaimynų konfliktai, vaikų istorijos atrieda iki 1940 m. sovietų okupacijos, kurios volas juos abu sutrina vienodai negailestingai, kad ir kokias skirtingas idėjas atstovavo ar gyvenimą gyveno. Būtent tokia yra labiausiai sukrečianti romano mintis. Šiuolaikinėmis akimis peržvelgus romaną, jis neatrodo esąs nei liberalizmo kritikos, nei „klerikalinio realizmo“ produktas, – kaip ir Škėmos *Balta drobulė*, jis yra stiprus literatūros kūrinys, dėl kurio ypatybių galima diskutuoti.

Po 1950 m. rašytuose straipsniuose Greimas ieško diskusijos pagrindų ir diskusijos galimybių: apsibrėžia sąvokas, pristato jų istoriją, pateikia trumpas

metodų apžvalgas; čia atsiskleidžia Greimas – lakios minties literatūros kritikas, iš atstumo stebįs literatūros reiškinius ir smagiai nusiteikęs juos vertinąs. Į literatūros kūrinius žiūri netikėtais požiūriais, sąmoningai „netradiciškai“. Literatūros kritikos straipsniai, recenzijos rašyti fragmentais, trumpomis įžvalgomis ir atrodo tarsi paskiros pastabos tam tikra tema. Tie fragmentai – lyg minties žybsniai, esminių pozicijų nubrėžimas, aštrios kaip peilis minties. Po ja glūdi klodai perskaitytų prancūzų kultūros tekstų (literatūros kūrinių, lingvistikos tyrinėjimų, naujausių požiūrių ir vertinimų).

Greimas iškelia klausimą, kaip XX a. aiškinti meną, taiko struktūrinės sémantikos metodus („Kitaip sakant, Tiesa yra vertybė tada, kai ji mums leidžia aiškiai suvokti jos priešingybę – Netiesą, klaidą ar melą, ir daryti mūsų samprotavimų teisingumą ar klaidingumą nustatančius sprendimus“, p. 178). Tiksliai ir nepaprastai raiškiai aptaria moderniosios literatūros esmę; kalba apie žodžių – ženklų sistemas, kūrinių kaip kalbinę sistemą, aiškina, jog kūrinyje svarbu tos sistemos koherentiškumas. Lingvistiką iškelia kaip literatūrinės kritikos pagrindą („literatūrinė kritika, kuri buvo XIX amžiaus pabaigoje visiškai praradusi savo metodus ir kriterijus, iš naujo tvirtai atsistoja ant kojų virsdama lingvistika“, p. 184) ir postuluoja savo mokslo pagrindu suformuotą principinį požiūrį į kūrinių: „[K]albinės sistemos originalumas, jeigu jisai yra būtinybė ir atitinka originalią pasaulio viziją, yra meno veikalo pagrindinis kriterijus“ (p. 185). Modernioji literatūra, naujai iškėlus kritikai klausimus, kas yra literatūra, tikrovė, kūrinys, reikalavo ir naujų priegų. Greimas fiksuoja šį lūžio tašką, kintančią mokslų situaciją, išsiaiškina svarbiausias veikimo strategijas kūrinio sampratos ir analizės metodo požiūriu.

Radausko kūrybos analizei pasirenka vaizdiškumo ir veiksmaziškumo priegą, taiklias pastabas sutelkia į dviejų puslapių recenziją, kurią pabaigia efektinga išvada: „Iš čia sarkazmas, ironija, „nerimti“ eilėraščiai. Ir – Radauskas cinikas“ (p. 151). Radausku Greimas žavisi nuo *Fontano* laikų, jaučia dvasinę ir gal net kartos bendrystę: jie – bendraamžiai, laikęsi atstu nuo neoromantikų, publikavę tekstus antologijose pirmuoju sovietmečiu (*Raštai* – 1940, 1941) ir nacmečiu (*Varpai*, 1944); auginti kitakalbės poezijos (lenkų, rusų, prancūzų). Radausko poeziją Greimas analizuoja mėgaudamasis, jos pagrindu išdėsto bendruosius poezijos skaitymo ir supratimo principus („Radauskas labai ryškiai atstovauja idėją, kad poezija – sąmoningas, autonomiškas pasaulio pažinimo būdas, gal geriau – pasaulio išreiškimo, jo atkūrimo būdas. Poezija yra kalba,

kurią poetas sukuria savo asmeniniam naudojimuisi. [...]. [p]oezija – vienintelis būdas išsakyti pasaulį, kurio išsakyti negalima“ (p. 187). Pasisakęs prieš ideologijų diktatą, pasisako ir prieš epochos priespaudą rašytojo individualumui suprasti („Corneille‘o įrašymas į epochos literatūrinę veiklą jį visiškai sunaikino“, p. 191). Atsakymai į tris literatūrinės anketos klausimus yra kiek sarkastiški, sąmoningai glausti, bet juose matyti minties įdirbis ir aiškiai rasta sava pozicija – jis rašo iš kultūrologo, semiotiko pozicijų, išdėsto pagrindinius literatūros skaitymo ir vertinimo principus, dėl kurių ilgai diskutavo ir kurių pats sau ieškojo (pvz.: „Nėra literatūros veikalo be ideologijos: jos nebuvimas ar vengimas irgi yra ideologija. [...]. Literatūrinis veikalas yra autonominė ženklų sistema“, p. 194). Jie galėtų būti įrašyti kiekvieno kritiko atmintinėje (nepamirštant Greimo hiperbolių ir ironijos).

Greimas pripažįsta Czesława Miłoszo kūrybą, kartu mato šios kartos kūrybos pažeidžiamas vietas: „Pavojingiausieji gi – tai metafiziniai spąstai. Lietuviškoji modernioji poezija pateko į juos, ir išsigelbėjimo vilties dar nematyti. Jos tariamasis egzistencializmas – puikus dalykas, su sąlyga, kad jis būtų transcenduojamas, ir Sartre‘as tai puikiai žino – blogai slepia amžinos, nekintančios žmogaus prigimties postulatus“ (p. 196–197). Šioje išstarmėje ryškėja du dalykai: sporadiškas ir prieštaringas Greimo santykis su literatūriniu egzistencializmu (Greimas ironiškai užklausia pačių egzistencializmo pagrindų) bei atokus santykis su žemininkų-lankininkų poezija, kuri, jo nuomone, spekuliuoja egzistencinėmis idėjomis bei žemės sąvoka; jis pasigenda konkrečios patirties raiškos, konkrečios žmogaus būties. Greimas smagiai pasinaudoja Miłoszo fraze ir juos pavadina – „esperantininkų klubas“. Bendrąja prasme Greimo ironiška replika įdomi – ji originaliai stabdo patiklų skaitymą, kviečia įsiklausyti, bet kažin, kiek ji pagrįsta, kai šiandien žvelgiame į tos kartos poeziją. Įdomu, kad net ir tos kartos siekiai – „šiuolaikinės poezijos pretenzijos sukurti naują kalbą, kuri būtų nukreipta ne į komunikaciją, o ,priliptų prie daiktų, pirštu parodytų esencijas““ (p. 197) – jam atrodo beveik pasmerkti. Į jaunosios emigrantų generacijos angažuotes, literatūrinės ir mentalinės veiklos teritorijas Greimas žvelgia iš atstumo, su savo „atskira nuomone“ – iš savo teorinių priegių, kur ypač svarbus prasmės steigimas; Miłoszo poezijoje (jos vertimuose) Greimas įžiūri jei ne komunikaciją, tai bent jos intenciją – ir tai laiko meno esme.

Nors atskirai neišplėtota ir neapmąstyta, vis dėlto ryškėja autoritetų grupė, reprezentuojanti Greimui artimiausias visuomenines ir kūrybos angažuotes.

Tai – Kudirkos asmenybė, maištinga Kazio Borutos laikysena ir *Baltaragio malūnas* bei Radausko poezijos principas.

„Kritika jautė pareigą paaikškinti“...

Greimas yra retas lietuvių kultūrininkas, ir prieškario, ir pokario metais turėjęs galimybių ugdytis intelektualioje Prancūzijos aplinkoje. Rinktinė aktualina kontekstinius tyrinėjimus apie XX a. vidurio lietuvių emigracijos kultūrininkų pasaulėžiūrų fermentaciją, diskusijų tematiką, tam tikrą kairės–dešinės poliarizaciją ir jos pagrindų svarstymus. Šiame kontekste ryškėja Greimo ir Kavolio tyrinėjimų gretybės.

Ankstyvieji, chronologiškai sudėti Greimo tekstai – tai laisvos ir gyvos minties, kriticizmo ir analizės prisodrinti tekstai. Rinkinyje iškyla dar nekanoninis, dygliuotas, ideologinių ginčų perpūstas, jaunatviškas Greimas; ne tasai monumentalusis (koks atsiskleidžia pirmoje straipsnių rinktinėje *Iš toli ir iš arti*), o tampantis, savo kelio ieškantis, visuomenės gyveniman paniręs ir jautriai reaguojantis jaunas mokslininkas, įtrauktas į konkrečias istorines diskusijas su visais jį dominančiais aspektais. Įdomu stebėti šį Greimo tapsmą, suvokti, per kokių pokario aktualijų grindinį teko ridenti savo idėjas. Rinktinės straipsniai leidžia sekti Greimo pasaulėžiūros formavimosi žingsnius, interesų kaitą, mokslinės pozicijos tvirtėjimą.

Ankstyvųjų straipsnių rinktinė išryškina Greimo asmenybės profilius. Viena asmenybės dalimi jis yra diskusijų mėgėjas, karštai reaguojantis, ironiškas ginčinininkas, gal net priešgyna. Tekstai „savo kūnu“ rodo, koks Greimas yra nenustygstantis kultūrinės akcijos žmogus, kaip jam patinka įsivelti į polemikas. Pokario pradžioje diskusijos gana įtemptos, kietų pozicijų, susijusios su kartų konfliktais, pasaulėžiūrų įtampomis. Greimas ne iš tų, kurie pralaimi ar nusileidžia; jis ne viename straipsnyje atkakliai sugrįžta prie dominančios minties, diskusijoje užsimezgzusio klausimo, paberia įdomių, bet iš dabarties situacijos kiek abejotinų formuluočių; ginčijamą reiškinį suprimityvina, teorinę problemą perkelia į sodrų buitinį vaizdą apie srebiamą barščių ar kopūstų sriubą, žirgyną ir kt. Daugelyje jaunystės diskusinių straipsnių jo ranką vedžioja emocijos karštis, naivus ar utopinis įtikėjimas idėjomis (nuodėmė apie Greimą taip kalbėti...). Mokslininko straipsniuose yra ir drąsios saviironijos, kurią gal ne visada

pastebime. Bet kokių atvejų Greimo diskusinė energetika savaip įelektrina skaitantįjį, išjudina mąstymo stereotipus. Straipsnius smagu skaityti dėl jų gyvo šmaikštaus stiliaus, įžvalgios analitikos. Avantiūra – žodis, dažnai vartojamas Greimo, tinka jo laikysenai, jo žvilgsniui į problemos atvėrimą ir aiškinimo būdą. Diskusijų įkarštyje Greimas atranda jam artimus prancūzų kultūroje kles- tinčios esė, dispuo – minties mankštos – žanrus ir atitinkamą stilių. Straipsnių rinktinė savitai reprezentuoja šį kultūrinį podirvį. Su įimta prancūzų intelektualiosios esė tradicija galėtume sieti ir Greimo kairuolišką minties angažuotę. Pasiteisina ir sudarytojos siekis atstatyti Greimo rankraštinius variantus, kurie išryškina būtent diskusinę retoriką.

Kita asmenybės dalimi Greimas atsiskleidžia kaip analitinio proto, racio- naliai, struktūriškai mąstantis sistemų (kalbos, visuomenės) tyrinėtojas, mėg- stas filosofiskai užklausti apie tyrimo pagrindus, išsiaiškinti sąvokas, apžvelgti reiškinio istoriją. Straipsnių rašymas jam – proto mankšta, bandymas suformu- luoti diskusinį klausimą ir išsakyti savo poziciją, savo studijuojamą sritį įvesti kaip mąstymo pagrindą. Tekstai rodo, kaip Greimo sąmonėje ryškėja mokslinės atramos, formuojasi struktūrinis mąstymas; skaitytojui krenta į akis, kaip šis mąstymas įveiklinamas diskusijose, kaip ieškoma opozicijų (krikščionybė – ko- munizmas; angažuota – estetinė literatūra; idėjų primatas – žmogaus primatas). Greimo susikurta metodologija jam, kaip itin polemiškai asmenybei, garantuoja tvirtą mokslinį pagrindą, savęs „sutramdymą“.

„Mano plunksnos rašalas jau baigia džiūti“ (p. 121) – sakytų Greimas, tad pabaigoje reikalinga pasakyti, kad rinkinys netikėtai atvėrė konkrečias istorines Greimo tapsmo situacijas, minties horizontus, pateikė netikėtų įžvalgų, išprovo- kavo ir įtraukė į diskusijų lauką taip intensyviai, tarsi atsidūrus 1947–1959 m. laike; sveika ironija stebino ir skatino suklusti. Straipsnių rinktinei derėtų būti pastebėti, iš jos skaitymo galėtų kilti naujų tyrinėjimų.